

Taula Rodona: *El tiempo del Quijote* de Pierre Vilar

L'altre Quixot de Pierre Vilar

Agustí Alcoberro

Pierre Vilar va encapçalar el seu article «Le temps du *Quichotte*», publicat en ocasió del 350è aniversari de l'edició de la primera part de la novel·la, amb la frase: «Els centenaris tenen l'avantatge de recordar-nos que les obres mestres tenen *una data*». Podria haver afegit que els treballs dels historiadors, com les obres de creació, disposen d'una major o menor fortuna en funció de la conjuntura en què neixen –i que, per tant, la història de la cultura ha de tenir en compte també la difusió real de les idees: edicions, exemplars venuts, citacions, etc.–.

Ho va dir, de fet, i en aquesta casa: el 1984, en ocasió del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya, en què se'l va convidar a redactar la ponència sobre món urbà (*Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. I, p. 428). Tradueixo del francès:

Quarta qüestió: no tinc ganes d'anomenar-la «la Barcelona de Cervantes». Les ignoràncies, la curiositat, les simpaties de Cervantes envers el fet català, i envers Barcelona en particular, no em sembla que hagin estat aprofundides com caldria. Vaig esbossar, per a un col·loqui a Berlín, ja fa temps (però ben bé deu anys després de «El temps del Quixot») un projecte de recerques en aquest sentit: el joc entre el veritable i l'imaginari, entre el novel·lesc i el «fet divers d'actualitat», és prodigiosament interessant; em vaig divertir comparant l'evocació d'un avalot barceloní a «Las dos doncellas» amb un text, posterior, de la crònica municipal; es diria que la relació oficial copia la novel·la! I, si es pot pensar que les bandositats, el bandolerisme, les guerres privades entre pagesos i artesans, pertanyen a la secció «món rural», l'avalot entre el poble menut barceloní i els soldats de la flota és ben bé un «fet urbà», i que mereix atenció.

Vilar, que aleshores s'acostava perillosament a la vuitantena, aprofitava un marc excepcional –el del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya– per vindicar l'aneguet lleig davant el fill triomfant.

Comparem breument la difusió dels dos treballs esmentats per Pierre Vilar en aquella ocasió. «El temps del Quixot», publicat a la revista *Europe* l'any 1956, va ser traduït al castellà per Emili Giralt i editat en l'aplec d'articles *Crecimiento y desarrollo* (1964). Com és ben sabut, aquesta obra ha estat objecte de diverses

reedicions. I l'article vilarià ha estat reproduït també, de manera independent, en altres col·leccions de treballs de temàtica cervantina i en revistes de divulgació històrica. La seva difusió –sumada, és clar, a la qualitat i l'originalitat del treball– l'han convertit en un text de cita gairebé obligada, com es pot comprovar, per exemple, resseguint la bibliografia ingent que ha generat el tercer centenari del *Quixot*.

Davant aquest èxit aclaparador, la sort de l'altre treball de Vilar sobre el tema no pot ser més desconcertant. De fet, no n'hem detectat cap edició, a banda de l'original: «Don Quichotte et l'Espagne de 1600. Les fondements historiques d'un irréalisme», *Beiträge zur Romanischen Philologie* (1967) (per bé que sí que apareix citat en la bibliografia vilariana de Rosa Congost i Núria Sales apareguda a *Recerques*, 23 (1990) i en diverses bibliografies cervantines). És probable que hagi contribuït a aquesta dissort la ubicació original del treball: es tracta d'un article en francès, amb cites en castellà i català, publicat en un aplec miscel·lani d'estudis erudits de filologia romànica imprès a Berlín en llengua alemanya. Tot plegat, doncs, potser massa enrevessat.

Que el vell Vilar de 1984 tenia ganes de vindicar aquell article queda provat: en portava un exemplar (si més no). I he de dir que, amb gran sorpresa meva, me'l va lliurar –i molt amablement me'l va dedicar–. Jo era aleshores un jove llicenciat, que acabava d'obtenir una càtedra d'institut, i que vaig gosar presentar en aquell congrés una comunicació sobre el bandolerisme i la literatura popular –que recentment he rescatat en l'obra *Pirates, bandolers i bruixes a la Catalunya dels segles XVI i XVII* (2004)–. I Vilar era, evidentment, el mestre Vilar, engrandit per la seva obra titànica però també per la distància. Poden imaginar-se com em vaig sentir.

Per això m'ha semblat que la meva aportació a aquesta taula rodona havia de consistir a donar notícia i formular un primer balanç d'aquest text, en el que entenc com un acte de reparació històrica.

Com ja s'ha esmentat, «El temps del Quixot» és una reflexió sobre la novel·la com a testimoni de la consciència de la decadència hispànica. Cervantes, com Chaplin en els temps del crac del 29, expressaria amb més eloqüència i profunditat que els analistes econòmics i socials les claus de la crisi de la seva societat.

«El Quixot i l'Espanya de 1600. Els fonaments històrics d'un irrealisme» suposa una superació d'aquella primera reflexió, si més no en un triple sentit: D'una banda, Vilar fa una anàlisi explícita dels capítols del Quixot referits a Catalunya (i ho fa després de la redacció de la seva tesi doctoral *Catalunya dins l'Espanya moderna*). D'altra banda, Vilar incorpora a la seva anàlisi el conjunt de l'obra cervantina, i en particular les *Novelas ejemplares*. Finalment, Vilar planteja una aportació metodològica de gran interès sobre la relació entre els historiadors i les fonts literàries, enteses com a fonts històriques.

Des de la primera perspectiva, cal fer notar que Vilar manifesta algunes referències explícites als grans treballs sobre la decadència hispànica editats en els anys precedents (Hamilton, Braudel, Lapeyre, Chaunu, Ruiz Martín, Elliott), i també a la historiografia catalana –Ferran Soldevila, que el 1962 acabava de publicar la segona edició de la seva *Història de Catalunya*, i, sobretot, Joan Reglà–. Vilar mostra també els seus coneixements sobre el *Manual de Novells Ardits* del Consell de Cent barceloní –l'edició del qual tot just s'acabava de reprendre, després d'un llarg període d'anormalitat– i, en especial, sobre els grans textos de l'arbitrisme castellà. En aquest darrer sentit, cal remarcar la influència de Pierre Vilar en la tesi doctoral del seu fill, Jean Vilar, que va ser editada, en versió castellana, el 1973, sota el títol *Literatura y economía: la figura satírica del arbitrista en el Siglo de Oro*. Justament un estudi de Jean Vilar («Don Quijote, arbitrista. Sobre la reformación en tiempos de Cervantes») acompanya aquest segon article del seu pare en l'edició berlinesa de 1967.

Pel que fa a l'anàlisi exhaustiva de l'obra cervantina, cal remarcar la lectura àmplia dels capítols catalans del Quixot, i també les referències a la novel·la exemplar *Las dos doncellas* i al *Coloquio de los perros* –tot i que notem a faltar una referència explícita a l'elogi de Barcelona a *Los trabajos de Persiles y Segismunda*, tal vegada perquè aleshores constituïa ja un autèntic tòpic, d'ús inevitable per part dels intel·lectuals orgànics del règim franquista–.

Però les reflexions de caràcter metodològic, sens dubte les més originals, constitueixen l'aportació més interessant del treball. De fet, com acabem de citar, el Vilar de 1984 s'hi referia encara com un «projecte de recerques». Vilar hi planteja un triple ús de la novel·la –i de les obres mestres– per part de l'historiador: com a testimoni, com a producte i com a factor d'història.

L'obra literària és, efectivament, testimoni d'una època, segons Pierre Vilar. Així, tot reconeixent els perills de qualsevol lectura literal de les novel·les, Vilar en destaca la importància dels detalls quotidians, més enllà de les objeccions plantejades des del paradigma positivista. I ho fa mitjançant divesos episodis del pas del Quixot per Catalunya, com la glossa del bandoler Roque Guinart / Perot Rocaguinarda o la persecució d'una presumpta nau corsària que és albirada des de la torre de Montjuïc. Però és a *Las dos doncellas* d'on extreu un passatge particularment inquietant de la relació entre literatura i història –com ell mateix recordà al Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya–. En aquest punt Vilar confronta una baralla entre veïns de Barcelona i soldats de l'armada reial, d'inspiració estrictament literària, amb una notícia real de contingut extremadament similar, descrita al *Manual de Novells Ardits* quinze anys més tard.

Arribat a aquest punt, Vilar no s'està de fer una picada d'ulls a Oscar Wilde: «¿El cronista copia el novel·lista, i la realitat la ficció?». «No», respon. «Però hi ha un tipus d'esdeveniments que, per llur repetició, constitueixen els models de la realitat històrica.»

L'obra literària és també producte d'un context social i històric, segons Pièrre Vil·lar. Com a tal, reflecteix, de vegades de manera inconscient, però gairebé sempre prou eloqüent, un determinat imaginari col·lectiu. En aquest punt, Vil·lar remet al seu primer article: «El Quixot és l'autocrítica, alhora tendra i amarga, d'un irrealisme», confirma. Ho fa, però, incorporant nous exemples: l'actitud ambivalent de Sanxo davant el morisc Ricote, que a la platja de Barcelona acaba de retrobar la filla, de qui havia estat separat per l'expulsió d'aquell col·lectiu; o les reflexions del gos Berganza al *Coloquio de los perros*.

Finalment –i aquest és potser el punt més heterodox de la reflexió vil·lariana– l'obra literària és factor d'història, en la mesura que serà objecte de lectura per part de generacions successives de lectors. ¿Va contribuir el Quixot a conformar alguns trets centrals del que podríem anomenar caràcter nacional espanyol, o castellà? Vil·lar sembla respondre afirmativament a aquesta pregunta. En aquest punt no em puc estar de traduir un fragment del seu treball, que el lector pot llegir íntegrament en aquesta mateixa revista:

Aquest llibre, a la vegada tendre i amarg, ha donat als espanyols, ben aviat, alhora el desig de reivindicar l'irrealisme i l'anacronisme com dues qualitats nacionals, i l'amargor de creure's, o de veure's relegat, per l'estranger, fora de la modernitat. Hom seguiria fàcilment, en la història d'Espanya, els moments i les capes socials on triomfa l'exaltació del Quixot, els moments i els medis on se'l vol oblidar. I els lligams apareixerien vigorosos amb les característiques d'unes tals estructures, o d'unes tals conjuntures.

El Quixot és per a Vil·lar, doncs, un exemple «d'efecte reacció de la supraestructura en l'evolució de les estructures». Per aquesta via, doncs, Vil·lar sembla matisar, si més no en termes d'hipòtesi, la preeminència de les estructures materials sobre l'anomenada supraestructura ideològica –que un cert marxisme dogmàtic va dur al determinisme–. La literatura esdevé per ella mateixa creadora de realitat. I Oscar Wilde –i potser Max Weber– sembla apuntar a l'horitzó. Al capdavant, Vil·lar conclou el seu treball amb una cita d'una carta de Karl Marx a Friedrich Engels. Li explica que, per preparar un article sobre el *pronunciamiento* de 1854, ha estat llegint Lope i Calderón. I afegeix: «I ara, de ple en el Quixot!».

La doble reflexió vil·lariana sobre el Quixot no pot ser entesa com una excentricitat en el conjunt de la seva obra. Tanmateix, s'insereix de ple en la seva noció d'«història total», però també en la seva reflexió sobre la subjectivitat en la construcció històrica (penso especialment en el treball «Es pot fer la història d'un país sense simpatia?», publicat com a pròleg del primer volum de la seva *Història de Catalunya*).

En els últims anys de la seva vida hi va haver una certa tendència a relegar Vil·lar a la seva faceta –importantíssima, però no única– d'historiador de l'economia. Cal rellegir la seva obra *Pensar històricament. Reflexions i records* (1995), curosamment editada per Rosa Congost, per copsar la complexitat del seu enfoc.

Tampoc no sembla lògic arraconar-lo al camp de la "història regional", com ha fet una certa historiografia jacobina francesa i espanyola. Ell mateix ho desmenteix a bastament en el Prefaci de la seva obra mestra, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, en una reflexió autobiogràfica d'una gran profunditat intel·lectual («La composició de l'obra: etapes metodològiques»). Temps era temps, el 1927, Vilar va arribar a Catalunya amb l'objectiu de redactar una tesi geogràfica sobre la regió de Barcelona, a la manera de la geografia regional, aleshores hegemònica en el món universitari francès. El descobriment d'un país en desenvolupament, però també en tensió social i amb una forta identitat col·lectiva, juntament amb l'impacte de la nova història econòmica, li van fer canviar el seu projecte. Naixia aleshores l'ambiciosa *Catalunya dins l'Espanya moderna*, no enllestida fins al 1962, que du per revelador subtítol: «Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals».

Un títol i un subtítol que continuen presidint algunes de les línies de recerca més fecundes de la historiografia catalana actual. Com també resulta rabiosament vivent la reflexió sobre les relacions bilaterals entre història i literatura, o entre realitats materials i percepcions subjectives. En cada un d'aquests àmbits, les aportacions de Vilar continuen essent reveladores i provocadores ensems.

Ja fa alguns anys vaig publicar un article intitulat «Literatura i Història: ¿dos mons contraposats?» (*Avui Cultura*, 28 d'abril de 1990; reeditat a: *L'illa. Revista de lletres*, 3 (1990)). El text constata el divorci creixent entre la ciència històrica i la crítica literària: la primera compel·lida pels èxits de la història econòmica i per la fal·làcia de la suposada objectivitat de les fonts quantitatives; la segona, per les modes de l'anàlisi textual –més o menys deconstructivista– i pel psicologismeacrònic; totes dues, per un estructuralisme essencialment conservador, com no es van estar de denunciar, entre d'altres, Edward P. Thompson i Carl E. Shorske. Des d'aleshores, he dedicat una part important de la meua recerca i de la meua activitat docent a les relacions –totstemp contradictòries i fecundes– entre creació literària i investigació històrica –un àmbit que recentement he pogut desenvolupar com a docent mitjançant l'assignatura de segon cicle «Història i fonts literàries per a l'estudi de l'època moderna»–.

Crec que, en la perspectiva actual –i davant la mateixa formulació d'aquesta taula rodona–, Pierre Vilar se sentiria finalment vindicat. Aquest és, si més no, el sentit de la meua aportació –i el meu modest homenatge–.